

структурні перетворення, здійснювані за рахунок експорту продукції сировинного характеру та неглибокої технологічної обробки, призводять до виснаження ресурсної бази економіки, не наповнюючи внутрішнього ринку, закріплюють хронічну відсталість національного виробництва і відсутність реального економічного суверенітету.

**Курбет Олександра Петрівна**

*к.е.н., науковий співробітник відділу економічної історії  
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»*

## **АКАДЕМІЧНА МОБІЛЬНІСТЬ ПРОФЕСІЙНИХ ВЧЕНИХ-ЕКОНОМІСТІВ: ДО ІСТОРІЇ ПИТАННЯ**

Дослідження міжнародного співробітництва українських вчених-економістів із закордонними колегами, науковими установами, університетами, бібліотеками та архівами є актуальним та корисним у контексті віднайдення зв'язків з науковцями світового рівня та пошуку відповіді на питання про місце української економічної думки у світовому науковому просторі. З-поміж різних форм міжнародної співпраці професорсько-викладацького складу університетів України середини XIX – початку XX ст., як-от: обрання почесними членами, удостоєння ступеня почесного доктора, участь у спеціалізованих форумах та конгресах, наукова кореспонденція та ін., особливий інтерес становлять закордонні відрядження та наукові стажування у провідних університетах Європи, що були аналогом сучасного явища академічної мобільності<sup>1</sup> та прототипом аспірантури водночас.

Виїзд наукових кадрів та студентства для навчання та підвищення кваліфікації до інших країн (зокрема, до університетів Західної Європи) з метою повернення у країну походження для реалізації набутого досвіду є певною традицією української наукової спільноти. Ця традиція була закладена

---

<sup>1</sup> Академічна мобільність – можливість учасників освітнього процесу навчатися, викладати, стажуватися чи проводити наукову діяльність в іншому закладі вищої освіти (науковій установі) на території України чи поза її межами [1]

випускниками Києво-Могилянської академії ще у 1632 р., коли найкращих учнів почали направляти за кордон для навчання та підготовки до викладацької роботи за фінансової підтримки ректорів чи покровителів (митрополитів та гетьманів) [2, с. 174]. У Російській імперії вона отримала своє продовження у XIX ст. зі створенням інституту стажування перспективних науковців у провідних західних університетах для отримання наукового ступеня, кафедри тощо. Запровадження таких заходів було реакцією на відсутність інституту підготовки кваліфікованих науково-педагогічних кадрів власними силами університетів (як відомо, для роботи в університетах було прийнято запрошувати іноземних викладачів).

Завдяки стажуванню професорських стипендіатів західноєвропейську підготовку отримав видатний економіст *Іван Вернадський*, який є засновником гуманістичної традиції в українській економічній думці. У 1843 р. молодого і перспективного старшого вчителя 2-ї Київської гімназії Вернадського направили на проходження трирічного закордонного стажування для удосконалення в науках. Метою було отримання в подальшому місця викладача новоствореної кафедри політичної економії і статистики в університеті Св. Володимира у Києві [3, с. 350]. Закордоном майбутній науковець ознайомився з методами викладу і змістом викладання професорів: Ріделя, Дітеріці, Гельвіга, Ріттера, Раумера (Берлін), Рау, Шлоссера, Цепфля (Гейдельберг), Бланкі, Мішеля Шевальє (Париж) та ін. Він відвідував різні промислові та благодійні заклади у Парижі, намагався ознайомитися з економічними установами та угодами, вивчав систему законів про бідних, робочі будинки, знайомився з формами та ходом тутешніх виробництва та торгівлі в Англії, а також відвідав Бельгію та Голландію [4, с. 156–157].

Непересічні інтелектуальні здібності, підтримані можливістю навчатися у кращих професорів світу та безпосередньо знайомитися із господарською практикою розвинених країн, сприяли стрімкому розвитку кар'єри вченого. У 1846 р. після повернення до Києва Вернадського призначили до виконання обов'язків ад'юнкта, а кількома місяцями пізніше затвердили ад'юнктом вище названої кафедри. У вересні 1847 р.

вчений здобув ступінь магістра політичної економії і статистики, після того як витримав відповідний іспит у Санкт-Петербурзі та захистив дисертацію «О теории потребностей». У 1849 р. його затвердили у ступені доктора історичних наук, політичної економії і статистики, після того як він витримав відповідний іспит в Імператорському Московському університеті та захистив дисертацію «Историко-критическое исследование об итальянской экономической литературе до начала XIX века», а також затвердили екстраординарним професором вже згаданої кафедри у Київському університеті.

З-поміж інших видатних представників української економічної думки проходили стажування та здійснювали закордонні відрядження з науковою метою такі вчені: Георгій Сидоренко, Григорій Цехановецький, Микола Цитович, Володимир Желєзнов, Олександр Білімович, Костянтин Воблий та ін. Так, *Микола Цитович* під час стажування у 1889–1891 рр. прослухав лекції та побував на семінарах А. Вагнера та Г. фон Шмоллера у Берлінському університеті, В. Рошера у Лейпцизькому університеті, Г. Кона у Геттінгенському університеті, К. Кніса у Гейдельберзькому університеті, Ф. Неймана та Г. Шьонберга у Тюбінгенському університеті. У 1905–1907 рр. дворічне стажування у Німеччині та Франції проходив *Олександр Білімович*, де відвідав лекції та заняття Ф. Неймана, Г. Шьонберга (Тюбінгенський університет), А. Вагнера, Г. фон Шмоллера та М. Зерінга (Берлінський університет). Неодноразово побував закордоном з науковою метою *Володимир Желєзнов*: у 1899–1901 рр., він проходив стажування у Німеччині, зокрема у Берлінському університеті; у 1905 р. його направили у закордонне відрядження результатом якого стала магістерська дисертація «Главные направления в разработке теории заработной платы».

У закордонне відрядження для удосконалення та подальшого займання кафедри політичної економії і статистики у Києві було відправлено *Георгія Сидоренка* (1859–1860 рр.). Подорожуючи Німеччиною, Бельгією, Францією та Англією, він відвідав Гейдельберзький та Лейпцизький університети, а також Коллеж де Франс, де з перших рук знайомився зі здобутками німецької історичної школи на лекціях В. Рошера, відвідав

міжнародний статистичний конгрес у Лондоні та конгреси економістів у Франкфурті-на-Майні і в Кельні, засідання товариств політичної економії в Парижі. У 1862–1863 рр. ад'юнкта по кафедрі політичної економії і статистики Київського університету, а у майбутньому ректора Харківського університету, *Григорія Цехановецького* з науковою метою було відряджено в університети Німеччини, Франції, Бельгії та Великобританії, де вчений знайомився зі специфікою викладання економічних дисциплін. Потому його було обрано екстраординарним професором тієї ж кафедри. У 1909–1910 рр. під час закордонного відрядження німецькі університети відвідав *Костянтин Воблій*, де слухав заняття А. Вагнера, Г. фон Шмоллера, В. Борткевича (Берлінський університет), Л. Brentano та В. Лотца (Мюнхенський університет).

Таким чином, закордонні відрядження та наукові стажування були як умовою підвищення кваліфікації викладачів університетів, так і однією з основних форм включення українського інтелектуального потенціалу до західноєвропейського наукового простору. Стажування перспективних молодих науковців у провідних вищих закладах освіти Німеччини, Англії, Франції, Бельгії, Голландії та інших країн сприяли підвищенню їх наукового та освітнього рівня, формуванню мережі особистих контактів із закордонними колегами та синхронізації розвитку вітчизняної та світової науки. Повертаючись, вони реалізовували здобуті знання на практиці, в тому числі у практиці викладання, спираючись на отриманий науково-педагогічний досвід та знайомство із оригінальною свіжою літературою.

Досвід академічної мобільності професійних вчених-економістів середини XIX – початку XX ст. має значення і для сучасності. Адже в цей період стажування наукових кадрів передбачало та пропонувало просування по кар'єрних сходинках у *alma mater*, або інших університетах країни. Цьому сприяли й наперед визначені умови, як то зобов'язання відпрацювати визначену кількість років в учбовій частині міністерства народної просвіти (для Івана Вернадського, наприклад, це було 6 років). Сьогодні ж загрозливу ситуацію створює позиціонування науковцями стажування як додаткового вікна можливостей для

виїзду за кордон. Тому на часі є формування наукового середовища сприятливого для циркуляції знань та технологій, середовища у якому молоді та перспективні науковці органічно почуватимуться у глобальному науковому просторі та будуть зацікавлені у впровадженні набутого закордоном досвіду на вітчизняних теренах.

*Список використаних джерел*

1. Про вищу освіту : Закон України від 09.08.2019 р. № 1556-VII. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
2. Небрат В. В. Дослідження та викладання економії у Києво-Могилянській академії (до 400-річчя заснування). *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2015. Вип. 48. 168–195.
3. О лицах, командированных Министерством народного просвещения за границу для приготовления к званию профессоров и преподавателей с 1808 по 1860 год. *Журнал Министерства народного просвещения*. 1864. Ч. 121 (СХХI), Февраль. С. 335–354.
4. Вернадский, Иван Васильевич. *Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского московского университета ...* Часть 1. Москва: В университетской типографии, 1855. С. 155–163.

**Боднарчук Тетяна Леонідівна**

*к.е.н., науковий співробітник*

*ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»*

**РАДЯНСЬКА ЗОВНІШНЬОТОВРГОВЕЛЬНА ПОЛІТИКА  
У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД: ОСНОВНІ  
МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ**

У повоєнний період Радянський Союз та союзні республіки активно співпрацювали з двома блоками країн – соціалістичним (в межах РЕВ) та капіталістичним. Необхідність підтримки активних зв'язків СРСР із промислово-розвиненими країнами була продиктована потребою перезапуску радянської